

Huvittava on Olaus Magnuksenkin antama selitys, että karhuntaljalla tahdottiin suojella messua suorittavan papin jalkoja pakkaselta, vaikka se nähtävästi onkin myöhäinen rationalistinen tulkinta samaan tapaan kuin vastaava suomalainen. Tärkeämpi on maininta, että talja oli metsästäjien suorittama votiivilahja. Se näet omalla laillaan tukee Aulis Ojan esittämää käsitystä tavan alkuperästä. Myös sudennahkojen lahjoittaminen kirkolle tuohusten ostoja varten pyhimysten kuville on mielenkiintoinen tapa. Ehkäpä uhraajat näin ovat koettaneet hankkia karjalleen pyhimysten suojaa raatelevia susia vastaan. Tapa tuo mieleen Ojan mainitsema inarilaisten vielä 1700-luvulla suorittamat monenlaiset uhraukset kirkolle mm. porojen menestymisen vuoksi ja 1600-luvun lopulla Kuopiossa erästä miestä ja Maariassa erästä naista vastaan esitetyt syytökset siitä, että he olivat uhranneet kirkon alttarille kynttilän saadakseen karjaonnea.

Y. H. TOIVONEN

Lisää *lientyä* -sanueesta.

Prof. Y. H. Toivonen selittää edellä s. 298— julkaistussa kirjoituksessaan meteorologisen *lientyä* -verbin sukulaisineen johtuneeksi 'karitsan ensimmäisiä villoja' merkitsevän *liemen*, *lieminä*, *lieminkä*, *lievinä*, *lievinko* jne. -pesyeen oletettavasta kantasubstantiivista *liemi*. Kirjoittaessani Viritäjässä tv. ss. 199—201 ilmestynyttä esitystäni »*Lientyä* sukulaisineen» olin pitänyt silmällä samaa selitysmahdollisuutta (johon huomioni kiintyi jo sen vuoksi, että Juslenius esittää *liendyä* -verbin sub voce *liemen* 'prima lana agni'), mutta olin katsonut sen todennäköisyyden niin vähäiseksi, että valitettavasti en sitä tullut edes sivumennen maininneeksi. Prof. Toivosen artikkelin johdosta pyytäisin nyt tehdä muutamia lisäyksiä aikaisempaan kirjoitukseeni.

Ensiksikin totean, että tuo meteorologinen *lientyä* tai jokin sen sukulainen on tuttu laajemmaltikin, kuin asiasta kirjoittaessani tiesin (Sanastaja-lehdessä julkaistun vartavastisen *lientyä*-tiedustelun kaikki tulokset eivät näet joutuneet silloiseen käsittelyyni mukaan): niitä käytetään melko runsaasti myös Savossa, Karjalassa, Etelä-Pohjanmaalla ja jonkin verran Satakunnassa ja Hämeessäkin sekä lisäksi Vienan ja Aunuksen murteissa.

Sinänsä ei tietysti olisi mitään luonnotonta siinä olettamuksessa, jonka siis jo Juslenius on tehnyt, että 'pilvistymistä' merkitsevä verbi on kehittynyt aikaisemmin 'villavoitumista' merkinneestä sanasta. Sitä mahdollisuutta, että näin olisi käynyt juuri *lientyä* -pesyeessämme, vastustavat kuitenkin muutamat, mielestäni painavat näkökohdat.

1) Ensinnäkään *lientyminen* ei tarkoita sellaista ilmiötä, jota sopisi kuvaamaan jokin 'villavoitumisen' metafora. Kaikki ne varsin lukuisat Sanakirjasäätiön arkiston tiedonannot, jotka puheenaolevaa termiä selit-

tävät, ovat yhtäpitäviä siinä, että kysymys on t a s a i s e s t a (so. ei røyhelöisestä, kiharakuvioisesta eikä kumpuilevasta), aluksi vain autereen kaltaisesta ja läpinäkyvästä, myöhemmin tihenevästä ja tummenevasta pilvimuodostumasta. Sattuvasti sitä luonnehtii arkkitehti Kalle Kontio v. 1940 kotipitäjänsä Juvan murteen kohdalta: »Kun taivaanrannan kuulakkuus häviää ja pilvet sulavat¹ rajoiltaan epämääräiseksi, hämäräksi harsoksi, voidaan sanoa: Jokos tuo ilema nyt alakaa *lientyäs* satteiseks?» Karakteristinen on niinkään lehtori Ahti Rytkösen v. 1932 Kiuruveden murteesta antama *lienne*-substantiivin merkitystä valaiseva näytelause selityksineen: »ei se ruppees sataimmaa, se ol lämpimäl liennettä (se ei ole pilveä, vaan jotain muuta semmoista sakeutta ilmassa¹, mitä sitten lieneekin)»; Maaningan verbiä *lientyvä* sama kerääjä selittää: 'peittyä pilveen tai muuhun sen kaltaiseen'¹. Tunnettu meteorologimme professori JAAKKO KERÄNEN on minulle ystävällisesti ilmoittanut tuntevansa kotiseudultaan Paltamosta ilmauksen »taivasta *lientää*» juuri edelläkuvatunlaista tasaista 'stratus'-pilvistymistä merkitsevänä. Ilmiö saattaa hänen mukaansa alkaa korkealla 'cirro-stratus'-muodostumana, jatkua keskikorkeana 'alto-stratus'-pilvistymänä ja päätyä matalaan 'nimbostratus'-sadepilvimuodostumaan, joka aiheuttaa ns. *lienne*- eli maadunnaisateen, so. pitkäaikaisen ja laaja-alueisen, tasaisen sateen. »Lientämisessä» ei siis ole kysymys ns. cumulus-pilvistä, jommoiset muistuttaisivat esim. kiharaa lampaanvillakerrosta.² Prof. Keräsen käsitystä tukevat puolestaan esim. seuraavat kansankielen sanakirjan arkiston tiedonannot: »Kyllä se *lientiää* satteeks», sanotaan pilvien hajotessa yli taivaan kannen ja tummuessa; »se lientis oekee moakunnan satteeks» (K a r s t u l a); »Ei tiijäv vaekka se tekköö siitä romusattee — se näkky lähteväl *lientelemmää*» (K a n g a s n i e m i); »Taetaa ruveta kohta satamaan kun jo tuolla tavalla *lientyy*», sanotaan, kun nähdään taivaanrannan vetäytyvän pilveen ja se pilvistyminen laajenee huomattavasti eikä pilvi sentään ole musta, vaan veden harmaa (K u o p i o); *lienessae* = maadunnais sade, pitkä, päivän tai useampia kestävä sade, jonka aikana taivas on ylt'yleisessä harmaassa pilvessä; *lientyyk*: »saen näkkyhiil lientyvän ylj taevaan»: sadepilvet vähitellen leviävät, hajoavat yli koko taivaan ennustaen pitempiaikaista sadetta, »se olj semmojnem puikelo pilivi ja äkistis se lienty ih a n n ä k y m ä t t ö m i i n»¹, so. hajosi, haihtui (Liperi, Ilmari Manninen 1914); *lientyö* = 'tulla yleiseksi, laajaksi (sateesta)', »moatuo» (Petsamon itäkarjalainen k i e s t i n k i läismurre, Hannes Pukki).

2) Muutamista edellämainituista esimerkeistä jo näkyi, että *lientymisellä* ymmärretään nimenomaan myös pilvien h a j o a m i s t a, l e v i ä m i s t ä. Tämäntapainen merkitysvivahdus on sanalla varmaan hyvin keskeinen ja yleinen, koskapa sama verbi on paikoin kehittynyt tarkoittamaan muunkinlaista kuin pilvien leviämistä. Esim.: »se (rikottu ihonäp-

¹ Siteeraajan tässä harventama.

² Eräänlaisista cumulus-pilvistä kansa sanookin sattuvasti mm. Sortavalan tie-noilla: »Ei tule saitta, taivas on *rastaanrinnassa*», kun taivaalla on kovan näköisiä ohuita pilviä, jolloin taivas näyttää kirjavalta. (SS:n arkisto.)

pylä) jos rupejää *lientyymmään*, siitä suap valavatoksen iha äivan (auki olevan ihokipeyden); (Pikku lapsen nenästä tulee syödessä maitoa . . .) »sit ei kerkkiin nieltä' 'yhännep päin, sitä *lientyyy* (= leviää) nennään-niik» (K i i h t e l y s v a a r a, R. E. Nirvi); Rohtuma »ei *lientynt* muuvvale ku kasvoo» (ei laajennut kasvojen ulkopuolelle muuhun ihoon; J u v a, Arvo T. Inkilä); »Jok *lientyy* muale» = 'joki tulvii, leviää yli uomansa' (R i s t i i n a). 'Hajoamisen, leviämisen' merkitys selittyisi mitä luontevimmin, jos *lientymisen* oletetaan alkuaan merkinneen 'liemeksi muuttumista'. Tähän verrattakoon myös *liemi* -substantiivin itsensä käyttöä yleisesti tunnetuissa 'hajallaoloa, hajoamista' merkitsevissä puheenta-voissa, jotka esim. Juvalla kuuluvat *olla liemenä, männä liemeksi* (esim. vaatteista ja jalkineista puhuen). Sen sijaan tuntuisi oudolta, että jokin alkuaan 'villavoitumista' merkinnyt sana kehittyisi ilmaisemaan 'laajenemista'.

3) Jos *lientyä* -verbin ja sen meteorologisten sukulaisten alkuperäinen merkitys olisi ollut 'tulla villaiseksi' tjs., olisi odottamatonta, että tämä metaforalähde olisi myöhemmin niin kuivunut, että nykyisin tuttuja 'karitsan ensimmäisen villan' nimityksiä *lieminä, lieminko, lievinä* jne. ei yleensä enää missään käytettäisi samaan kuvaannolliseen tapaan tuosta pilvistymis-ilmiöistä, jota kohtaan rahvas kuitenkin kaikkialla jatkuvasti on tuntenut suurta mielenkiintoa.¹ Kuvaavaa on, että esim. Suojärven karjalassa kyllä esim. »vuonañi» tai »kainalod *liemenöityö*» [sic] (= 'villoittuu, tulee ohuelti karvaiseksi'), mutta »taivaz *liemistyy*» = 'lientyy'. Lampaanvillaa merkitsevän *liemen* -substantiivin johdannaisena ei mielestäni voida ilman muuta pitää edes Lönnrotin mainitsemaa (harvinaista) *liementyä* 'bli öfverdragen med tunna moln' -verbiä (joka maist. Katri Virran mukaan tunnetaan Hollolan murteessa: »taivas liementyy kun tulie ohkasia pilviä — ne vaikka peittiä aurinkon»), sillä tämä saattaa yhtä hyvin olla *liemi* -keittiötermin johdannainen (kuten *pieni*: *pienentyä*).

4) Virittäjässä 1949 s. 200 mainitsemani Kaustisten *liennellä* -verbin lisäksi käytetään sekä 'liemeksi muuttumista' että 'pilvistymistä' merkitsevänä myös S u o j ä r v e n karjalan *liendyö* -verbiä: 1. »heitä kala liendymäh! (liemi väittyi)», 2. »taivaz liendyi nuoreh pilveh kai, onnoakko (ehkä) vihma roih» (Ahtia); samassa murteessa edelleen »pakkañi liendyi» (= lauhtui). R. E. Nirvi on niinkään v. 1932 merkinnyt S u i s t a m o n murteesta tiedon, että *liendyö* = »liemistyä» (= *liemistellä* =

¹ Ilmiön muita nimityksiä murteissamme ovat esim.: *nuortua* (»Taivas nuartuu», Yläne, Vihti), *nuorruttaa* (»Pian tule sare kosk lännelt nuarutta», Kustavi; samoin Kalanti, Kaarina, Nousiainen), *nuorentaa* (»Luaretta nin nuarentaa, tullee tot hättää satteita», Humppila), *nuorennella* (»Sare tullee koska pilvet niin nuarentellee», Loimaa), »kasvattaa *nuarta* pilvee» (Viljakkala; samoin Eurajoki, Humppila), *kaihennella* (»Se ruppe pia sataman ku jo noin kaihentele», Kuusjoki; vrt. *kaihi*), vetää *häkärää* (»Ruppee tota häkärää vettä taivaallen, tullekko sale? Se on nys semmosta häkäräilmaa», Sahalahti), *jamoä* (»Jammoo saaetta», mm. Uusikirkko Vpl.), *hiesteleidä* (»Taivas alkaa hiesteleijä, koht tulloo saae», Antrea; samoin Joutseno), *hientyä* (»Taivas rupee hiäntyyn», Eräjärvi), *limeillä* (»Taivas limmeilöö», Ristiina), *limettyä* (»Taivas limettyy», Sulkava), *limitellä* (»Koviha tuo limittellöö, näenköhän koht sattaa?», Mikkeli), *limoittelleida* (»Limojtteleiksee, taetaa tulla sae», ? Juva).

'olla sateisen näköinen ennen sadetta': »voibi vihma tulla ku liemistelöö»), mutta myös = 'sulaa liemeksi': »kala liendyy», kun annetaan kalakeiton seistä. En saata yhtyä siihen prof. Toivosen käsitykseen, jonka hän on ilmaissut tuon Kaustisten esimerkin kohdalla, että tällaisissa tapauksissa olisi keittiötermi kehittynyt meteorologisesta ja että siis olisi edellytettävä semologista sarjaa 'villavoitua' > 'pilvistyä' > 'muuttua liemeksi'. Väkinäistä ja tarpeetonta on mielestäni myös selittää, että sellaiset tapaukset kuin *pilvenliemi* (noteerattu Hattulan murteesta), *liemistyä* (Suojärvi) ja *liemistellä* (Suistamo) = 'lientyä (taivaasta)' pohjautuisivat asianomaisissa murteissa tuntemattomaan **liemi* 'lampaanvilla' -substantiiviin.

5) 'Kaihin' merkitys, joka tavataan eräissä murteissa sanalla *lienne*, selittyy mielestäni luontevammin meteorologisesta 'kuulakkuutensa menettämisen' kuin anatomisesta 'villavoitumisen, karvoittumisen' merkityksestä. Pohjanvalon sanakirjan Salmista mainitsema *liemenyöt* 'kuolevan silmiin laskeutuva usva' tosin näyttää olevan *liemenyöt* 'karitsan ensimmäiset villat' -sanan kanssa identtinen, mutta pitäisin identtisyyttä näennäisenä, jonkinlaisena sekaantumana. Huomattava nim. on, että Säämäjärven aunukselaimurteessa, jossa 'lampaan ensi villaa' tarkoittava sana kuuluu *liemenö*, kuitenkin sanaa *liemi* käytetään (Ahtian mukaan) juuri silmien himmenemisestä uneen vaivuttaessa: »ku liemed rois silmät (undujez) hot avoi». Samoin maist. H. Pukki mainitsee petsamolaisten Kiestingin murteen puhujien kielestä, että *lientyö* -verbiä, joka merkitsee 'tulla yleiseksi, laajaksi (sateesta)', käytetään myös seuraavallisessa yhteydessä: »šilmät liennytä» = 'painuvat hiljaa kiinni nukkuamaan rupeavalla'. Katsoisin viimeksimainitun lientymisen kehittyneen suoraan 'pilvistymisen', siis eräänlaisen 'himmenemisen' merkityksestä. *Liemi* -keittiötermin johdannaisilta tuntuvat myös Ahtian Suojärveltä mainitsemat *liemakka* 'ei-kirkas, hienosumuinen (taivas, pilvet, silmät)' = *liemäkkäni*: »ei ole terveh lapsi, ylen on silmäd liemäkkäzet»; samoin Suistamon *liemistellä*, joka toisaalta merkitsee taivaan 'lientymistä', toisaalta 'lievin tai värittömin silmin katselemista' (Iivo Härkönen 1906). Sen sijaan äänisvepsän *leme* 'rääme (lapsen silmissä)' näyttää olevan metaforisesti käytettynä saman murteen ilmauksessa *siagi silmad oma lemges* 'sinua nukuttaa' (maisteri Reino Peltolan kokoelmista); *leme* on ilmeisesti suomen *liemi* -sanana ksm. vastineen johdannainen; sitä vastoin 'karitsan ensimmäistä villaa' merkitsevä sana äänisvepsässä (saman lähteen mukaan) kuuluu *lemgiine*.

Lopuksi saanen esittää kysymyksen, johon vastaaminen vaatisi oman erillisen tutkimuksensa mutta joka ei ole suoranaisesti yhteydessä edellä käsiteltyyn asiaan: eikö *liemen* 'karitsan ensi villa' monilukuisine synonyymisine sukulaisineen ole sekin lopulta *liemi* -keittiötermin johdannainen? Myöntävän vastauksen mahdollisuuteen voivat ehkä viitata seuraavat kolme tosiasiaa: 1. Ikaalisten murteessa merkitsevät opettaja Kalle Uusitalon v. 1935 antaman tiedon mukaan sekä *liämen* (gen. *liämenen*) että *liännet* (gen. *liänteen*) 'hienoa alkavaa parran tai hiuksien alkua'. 2. Saksan kielessä käytetään esim. viron *leeme-hiukset* -sanana merkitysvastineina sanoja *Milchhaare*, *Milchbart*, joissa siis niissäkin eräänlaisen 'liemen', nim. maidon, nimitys luonnehtii hienoa villapeitettä. 3. Lönn-

rotin mainitsema *ternikarva* 'det första fina håret hos ett nyssföddt barn, mjölkhår', johon prof. Toivonen on edellä kiinnittänyt huomiota, on tuskin erotettavissa sanasta *terni*, jonka varsinainen merkitys suomen kielessä on (Lönnr.) 'rämjölk', siis ns. 'pihkamaito'.

LAURI HAKULINEN

Katsauksia.

* 31. 8. 1882. † 13. 8. 1949.

Uno Harva in memoriam.

Uno Harva sai viime jouluksi päätökseen kirjansa »Suomalaisten muinaisusko». Hän kiirehti tämän suuren teoksensa painosta-valmistumisesta miltei kärsimättömästi ikäänkuin aavistellen, että hänen luokseen oli saapumassa »kuolon enkeli», josta hän vuonna 1925 oli kirjoittanut ystävänsä Knut Tallqvistin juhlakirjassa. Hänen alitajuinen aavistelunsa oli oikeassa. Hän oli tuskin saanut lukeakseen tämän monumentaalisen teoksensa ensimmäiset arvostelut, kun yksi Azrā'ilin lukemattomista silmistä sulkeutui.

Uno Harvan ensimmäinen varsinainen tieteellinen tutkielma käsitteli »Agricolan mainitsemia maanviljelyksen jumalia» (Aika 1909). Mistä hän alkoi, siihen hän päätti: »Suomalaisten muinaisuskossa» (1948) on laaja johdanto, jossa tehdään kunniaa uskonnonhistoriamme isälle; ja koko teos on ikäänkuin Agricolan jumalainluettelon kommentointia. Tuon nelisivuisen Ajan kirjoitelman ja 519-sivuisen »Suomalaisten muinaisuskon» välille mahtuu pitkä työvuosien sarja. Noina vuosina keh-